

at farve tøj oliven- og grågult; bladene af treløft-Stenbræk skal kunne anvendes som portulak (o. 1800; 1).

I Grønland (Smith-Sund) samler eskimokvinder og børn blomsterne af Rød Stenbræk, *Saxifraga oppositifolia*, der spises i håndfuldevis (2).

LITTERATUR: (1) 739 2,1800,729; 398 1806,417; (2) 299 24,1918,306f.

Hortensie, *Hydrangea macrophylla*

Halvbusk med modsatte, ægformede blade, store flade blomsterstande, der hos hovedformen i randen bærer større, golve blomster. Stammer fra Østasien og dyrkes hos os som have- og potteplante især i mange fyldtblomstrede sorter med bolleformede blomsterstande; hvor jorden indeholder (eller tilføres) jernholdigt vand eller ammoniak-alun, farves nogle sorters rosa blomster efterhånden lilla eller blå.

Hortensie 1810ff, planten blev navngivet af en fransk botaniker, som fandt den dyrket i Kina; på rejsen 1766–69 skal han have været ledsaget af sin elskerinde Hortense Barré forklædt som jæger; i Frankrig blev blomsten snart meget populær, måske fordi kejser Napoleon Bonapartes steddatter også hed Hortense – denne tilknytning ligger til grund for navnene *Bonaparte Jylland* o. 1870ff, SFyn og *Napoleon Bonaparte NJylland*, SSjælland (1).

Japansk rose 1856, 1932; *menneskets levned* Jylland o. 1880 og *livsplanten* Silkeborgegnen: blomsternes farveskifte symboliserer menneskelivet o: først grøn (barndom), dernæst rosa eller lyseblå (ungdom, manddom), atter grøn (ældre folk bliver ofte som børn igen) og tilsidst visnenbrun (døden) (Fyn, Bornholm; 2). *Trappetøs(e)* 1897,1932, planten blev forhen stillet på trappeopgange, piller etc. i det fri, hvilket foranledigede grevinde Danner til at kalde den sådan (3).

LITTERATUR: (1) 811 2,35; 296 1897,116–20, 126–28,143f; (2) 519 43(VFyn); 449 1939,15; (3) 296 1897,118; 407 1932,1207; 689 1,736f.

ULYKKESBLOMST

Hortensien var i sin tid en modeplante, således i Sønderjylland (1), men måske fordi den så ofte blev og bliver brugt ved begravelser og på gravsteder, opfattede man den efterhånden ad-

skillige steder som en ulykkesblomst. Det betyder ulykke at få blomsten foræret, og det er hændt, at man ved gratulationer nægtede at modtage den (2), eller at den kort efter blev flyttet fra stuen ud i haven. En kone på SFyn bad om at få gaven byttet i en blomsterforretning og erklærede, at ellers blev hendes mand utro (o. 1935) (3). Hvor hortensien bæres ind i huset, vil et lig snart blive båret ud (3). Planten må ikke stå i et sygeværrelse, den »binder« sygdommen til huset (1877ff; 4) og patienten bliver ikke rask, før den er fjernet (5). – 1967 solgtes på Københavns grønttorv 138.140 stk., af Odense, Århus og Ålborg salgsforeninger 150.200 stk.

1959–64 var der megen mystik omkring »tyverier« af etårige hortensie-skud fra privathaver, kirkegårde, parker osv. navnlig i et bredt bælte over Sjælland. Man gættede på, at de dypet i farver og glimmer blev brugt til juledekorationer, eller til kvaksalvermedicin, vandrotter fik også skylden – indtil det blev opklaret, at afskæringsfladen dér, hvor man beskar planten, et års tid efter farves lys så den ligner et frisk snit (6).

LITTERATUR: (1) 159 1915,208; (2) 449 1939,15; 852 8,1949,103; 161 1906/23: 2059; (3) 107 1963; (4) 830 8,45; 519 42f; (5) 107 1944; (6) 725 27/11 1963; 210 4/12 1963; 109 7 & 11/11 1964.

Stikkelsbær, *Ribes grossularia*

Lille busk med 1–3-delte torne, fåblomstrede klaser og bleggrønne, glatte eller dunede og hårede bær. Hist og her ved gærder og i krat, mange varieteter med større gule og røde bær dyrkes i haver.

Stikkelsbær 1647ff efter de stikkende torne, *stikkel* o. 1700; Falster, Lolland. *Krusbær* 1769–1806 ellers om tyttebær (s. 350) menes afledt af et galloromansk ord for 'skarp, spids, sur'; *glasbær* 1906 om store og glatte, ligesom glasklare bær; *laddenbær* Vendsyssel, Mors om varieteter med store hårede bær (1); *kopatter* Lolland er en form med store aflange bær (2); *Sønderøkse kål* Øland, iflg. et sagn rådede engang mangel på kål i landsbyen Sønderøkse, og indbyggerne begyndte at koge suppe på stikkelsbærblade (3).

Stikkelsbær er slang for en flaske bajersk øl (»genstand«), *stikkelsbærben* for blege og stærkt behårede mandsben (4).

Modne stikkelsbær. (es). Nederst: Børnene under stikkelsbærbusk i H. C. Andersens eventyr »Under piletræet«. Tegning af Vilhelm Pedersen. Overfor: Torvehandel på Amagertorv. Bladtegning fra ca. 1890.

LITTERATUR: (1) 689 2,440-42; 296 56,1940,19f; (2) 934 780(1928); (3) 634 17134; (4) 85 59, 85c 95.

DYRKNING

Der foreligger meget få oplysninger om dyrkningen af den oprindelig vildtvoksende busk i ældre tid; som haveplante er den sikkert af nyere dato (1600-t) (1). »Det er enhver noksom

bekendt, at stikkelsbær vokser mangfoldigt såvel i landsbyen som haverne i købstæderne, hvor de ofte bliver plantet« (1648; 2). 1663 omtales stikkelsbær fra Rosenborg have, 1782 og 1802 både hvide og røde bær (3). I nordvestjyske haver fandtes o. 1870 af frugtbuske, når det kom højst, et par stikkelsbær (4). 1680-1700 blev busken plantet på Færøerne af lavmand Weihe, en busk levede endnu 1781 (5). I Lellinge ved Køge avler man o. 1800-50 særligt mange stikkelsbær til salg i København for 3-6 mark pr. fjerding (1803), en bonde skal et år have solgt for 150 rigsdalere (6). 1833 skrives om Ringkøbing amt, at almuen kun har få stikkelsbær i haven, men med stor begærlighed køber bærrerne på markeder og andetsteds, pottevis og mange tønder; fra Holstebro og omliggende herregårde køres de i læssevis til Lemvig marked (7). I Borbjerg blev hvert år holdt et stikkelsbærgilde (8). - Arealet i erhvervsavl var 1967 30 ha; det samlede konsum ansloges til 240 t.

LITTERATUR: (1) 495 4,664; (2) 697 148; (3) 296 1903,151; 73 132 jf. 349 1846,9-12 (kultur); (4) 903

129; (5) 873 132; (6) 57 2,1803,306; 567 1839,265; 1009 15,1926,67; (7) 320b 209; (8) 342 1928,40.

NÆRINGSMIDDEL; »USUNDE« BÆR

Mange bær spises rå, men de fleste bruges til grød og syltetøj, saften drikkes naturel eller gæres til vin; de indgår i mange retter (o. 1800; 1). På Falster dyrkes stikkelsbær o. 1820 kun til fortæring på voksestedet, siden får man stikkelsbærgrød til pandekager og æbleskiver, fra o. 1870 bliver det en selvstændig ret (2). På Stevns er stikkelsbærvælling en yndet sommerspise (o. 1875; 3), i SSlesvig spiser børn og voksne de grønne bær, de anvendes sjældent til grød (o. 1860; 4). Stikkelsbærvin, »som næsten er den mest velsmagende af al frugtvin« (1879; 5), fremstilles stadig, desuden anvendes bærrerne almindeligt til grød, syltetøj, gelé, marmelade m.m.

De voksne advarer børn mod at spise grønne (umodne) eller plettede (»lådne«, svampebefængte) stikkelsbær, – så får de lus (Jylland, Langeland; 6), »lus i maven« (VLolland; 7), fnat (Vendsyssel; 8), kræft (VMøn; 7). Man kan blive syg af at spise stikkelsbær efter at duggen er faldet (9), regnvåde bær giver børn *toj* = benedder, forårsaget af en lang og tynd orm *tudsebid*, som fandtes i vand (Bornholm; 10). »Skidtegrete« har været i defekte stikkelsbær (Fyn; 11), sml. s. 156.

De røde stikkelsbær er modne til rughøsten (Fyn; 12).

LITTERATUR: (1) 739 2,1800,198; 398 1806,230 og 1821,276; (2) 865 50,159; (3) 699 73; (4) 877 1, 1933,129; (5) 660b 310; (6) 228e tb. 293; 634 12304 (o. 1900); (7) 107 1942; (8) 830 8,1887,46; (9) 161

1906/23; 1,117; (10) 822 150; (11) 519 95; 153 12, 1940,107; (12) 760 279 jf. 402.

ANDEN ANVENDELSE

Bærrerne »bruger man kun om foråret til at komme i maden«, umodne er de »sunde ikke alene for munden, men også for maven«, da de virker appetitvækkende. Lægerne plejer derfor om foråret at tilråde koldfeber- (= malaria) patienter at spise hønsekødsuppe kogt med stikkelsbær. Modne stikkelsbær er derimod snarere skadelige, de forstopper maven og giver kolik (1648; 1).

Afkog i vin af blade og inderbark bruges til mundskylning af hævet tandkød og tandbylder (1732; 2). Feberhed patient skal drikke vandafkog af bærrerne; det nævnes som dagligdrik mod skørbug (3).

Busken blev tidligere meget anvendt som hegn i markskel og til hække (4).

Af veddet kan forarbejdes små redskaber (1800; 5). Bladene indgår undertiden i skærtorsdagskålen (4), sml. kål bd. 2, før kålen kommer frem om foråret, bliver de kogt som kål (MJylland o. 1890; 6). Tørrede stikkelsbærblade er røget som tobak (Dybbøl o. 1875; 7).

Roser podet på stikkelsbærbusk menes at give sorte blomster (Husum ved København 1931; 7b). Man bør ikke om foråret åbne bistaders flyvehuller, før stikkelsbærbuskene blomstrer (VLolland; 8).

Hvis man ryddede en stikkelsbærbusk på høj ved gård i Hersnap på Hindsholm, ville gården brænde (9).

LITTERATUR: (1) 697 148; (2) 665f 271; (3) 32 1856,39; (4) 398 1806,230; (5) 739 2,199; (6) 634

12190 (Sunds h.); (7) 634 12130; (7b) bot. gartner Axel Lange; (8) 107 1947; (9) 161 1906/23:912.

PROSA

I haverne står stikkelsbærbuske som små springvand af forårsgrønt (a), det ser ud, som om proppen var røget af en flaske; det sprøjter i vejret med grønt. Den har skudt foråret ind! (b); (efterår:) en arrig, gammel, kulret en ... nu står den som smurt ind i møjne (c) *Mogens Lorentzen* (1). Stikkelsbærbuskene [strækker] deres svaje, styrkespændte grenbuer besat med små grønne blad-blus, ligesom overslikket af spredte St. Elmsildsluer. – Stikkelsbærbuskenes grønne, svulmende krinoliner *Knud Poulsen* (2). Valdemar Rørdam, Stikkelsbærbuske (3).

LITTERATUR: (1) a 556b 29; b 556c 86; c 556d 14; (2) 730b 30,74; (3) 789q 26f.

Solbær, *Ribes nigrum*

De klokkeformede, udvendig grønne, indvendig violetrøde blomster sidder i hængende klaser, bærrerne er kuglerunde og halvmat kulsorte.

Små gule sekretdråber overalt på knopper og grønne dele, især på bladenes underside, giver hele busken en karakteristisk stærk lugt. Alm. dyrket i haver, sjældent vildtvoksende eller forvildet i fugtige skove og krat.

Navnet (1624ff) stammer rimeligvis fra ældre danske ord som sole for (salt) fiskeafkog og hentyder da til den stramme lugt og bærrernes stærke smag (1). Indgår i nogle stednavne, således Solbærhullet ved Esrom og Solbærenge ved Gisselfeld. *Gigtbær* 1795–1838 anvendt mod gigt, *olbær* 1806–10 omtydnet af *ølbær* 1808ff, Øjylland (kun om vildtvoksende solbær), til hollandsk aal, plattysk adel 'ajle, møddingvand' (2).

LITTERATUR: (1) 401 1953,99f; (2) 689 2,442f.

DYRKNING, BÆRRENS ANVENDELSE

Solbær synes temmelig sent at være kommet i kultur som frugtbusk, vel på grund af dens særprægede lugt og smag. O. 1800 skrives, at »bladene har en for de fleste mennesker ubehagelig lugt og smag«; »mange holder af bærrerne som en behagelig spise, men andre kan ikke fordrage endog lugten deraf« (1). 1802 findes solbær i haver på Læsø (2). Bærrerne syltes som ribs,

Ofte foretrak man solbærbrændevin fremfor den gemene dram.
Tegning i Folkekalender for Danmark, 1857.

